

CZIRÁKI ZSUZSANNA

LÁZADÓ TARTOMÁNY?

Az erdélyi szászok politikai útkeresése
a 17. század elején

■ „Én, N. N., esküszöm az élő Istennek, hogy az mostani közönséges akaratból közönségesen választott fejedelemnek, az nagyságos Bethlen Gábornak hű és igaz leszek teljes erőm és tehetségem szerint, barátjának barátja, ellenségeinek ellensége, minden ártalmas dolgokat erőnk szerint őnagyságától és az országtól eltávoztatni akarunk, és igyekezem, és ha valami ártalomra való dolgokat értek, idejekorán megjelentem őnagyságának vagy tisztviselőinek, *salva tamen extrema necessitate*, és ha őnagysága szabadságunkban, privilegiunkban, uniókban megtart és mindennemű ellenség ellen megoltalmaz, *et cetera*. Isten engem úgy segítjen, mind az szászokat és az magyarokat mindörökkön örökké, ámen.”¹ Ezekkel a szavakkal esküdtek fel az országgyűlésre összehívott erdélyi rendek 1613. október 23-án újonnan választott fejedelmükre, Bethlen Gáborra. A szöveg egy brassói szász tanácsúr, Andreas Hegyes emlékirataiból származik, aki maga is jelen volt az eseményen és részletes beszámolót hagyott az utókorra. Feljegyzéseinek különös jelentőséget ad az a körülmény, hogy az egyik legnagyobb erdélyi szász város magas rangú tisztviselőjeként nemcsak közvetlen szemlélője, hanem formálója is volt az 1610-es évek erdélyi politikájának, melyben a szász rendi nációnak különleges szerep jutott.

**Bethlen rendkívül
válságálló uralmat ala-
kított ki Erdélyben,
melyben a legkevésbé
sem engedte, hogy
a szászok önállósága
és ambíciója az ő
hatalmát is fenyegetse.**

Ugyanezt az esküt tette le Johannes Benkner, a kolozsvári táborban tartózkodó brassói delegáció egy másik tagja és a szász politizálás akkori vezéralakja, akit Bethlen Gábor különös megbecsülése jeleként ekkor fejedelmi tanácsosi rangra emelt. E megtiszteltetés háttérében az állt, hogy Benkner Báthory Gábor fejedelem (1608–1613) uralkodásának utolsó éveiben kiállt Bethlen Gábor mellett, és a szászok anyagi erőforrásait, illetve kiterjedt bécsi és konstantinápolyi kapcsolatrendszerét csatasorba állítva támogatta Báthory megbuktatását, majd Bethlen fejedelemségre emelését. Ugyanezt a Johannes Benknert Bethlen Gábor 1616-ban minden közhivatalától megfosztotta és az árulás bebizonyosodott vádjával száműzte az erdélyi politikából. Élete hátralevő részét a közügyektől visszavonultan töltötte Brassóban. Benkner pályájának alakulása szorosan összefonódott az Erdélyi Fejedelemség 17. századi külpolitikai helyzetével, ezzel együtt a szászság politikai útkeresésével egy konfliktusokkal teli, háborús pusztítással terhelt korszakban. Személyes sorsa és a politikai szerepvállalásában bekövetkezett radikális irányváltások mintegy allegóriaként tükrözik azokat az ellentmondásokat, amelyek a kora újkori erdélyi államot feszítették, s a korszak valamennyi vezető politikusát próbatétel elé állították. Benkner tanácsúr és a szászok útkeresése tehát nem elszigetelt jelenség, hanem egy a kortárs kihívásokra adott számtalan hasonló, szimptomatikus válasz közül.

A szászok helye az erdélyi rendi nemzetek között

■ Az események mélyebb megértése érdekében mindazonáltal ki kell térni az erdélyi szász jelenlétet meghatározó keretekre. Közismert tény, hogy a szászok őseit a 12. század folyamán a magyar királyok telepítették Erdélybe. A középkori „Ostsiedlung” egyik hulláma során érkeztek Nyugat-Európa magas technológiai felkészültségű, népesebb, leginkább németek lakta területeiről. Letelepedésüket a Magyar Királyság sajátos kiváltságok komplex rendszerével segítette, ezért pedig jelentős hozzájárulást várt tőlük a számukra kijelölt terület fejlesztésében. Az akkor még nem szásznak, lefeljebb „teutonak” vagy egyszerűen csak hospesnek nevezett jövevények kezdetben egy tömbben, Szeben – vagyis Hermannstadt, ma Sibiu – körül éltek a beszédesen Királyföldének (Königsboden) nevezett területen, ám hamarosan új telepeket hoztak létre Beszterce vidékén és a Barcaságban. Itt ugyanúgy érvényben volt az uralkodó és telepesei közötti viszonyt szabályozó, II. András királynak (1205–1225) tulajdonított kiváltságlevél (1224), amely lényegében véve az erdélyi szász önrendelkezést alapozta meg Erdélyben. Maguk a szászok a végsőkig ragaszkodtak ehhez a szerződéshez, melynek legfontosabb jellemzői a szabad előljáró-választás, a saját szokásjogon alapuló bírászkodás és az egyházszervezet viszonylagos önállósága voltak. Ezért nagy összegű, egy összegben fizetett adóval tartoztak, részt vállaltak a király hadjárataiban és az ország védelmében. Fontos elvárás volt velük szemben még az a szüntelen és később további gazdasági kedvezményekkel támogatott erőfeszítés, melynek eredményeként az őserdőkkel borított Dél- és Délkelet-Erdélyt rövidesen virágzó faluközösségek és városok hálózatával átszőtt gazdag vidéké változtatták.

Mindezt azért fontos felidézni, mert a középkori magyar királyok és az erdélyi szász közösség között kialakult, kölcsönösségen alapuló viszonyt átmentették az Erdélyi Fejedelemség korába is. Az 1520-as években felbomló középkori Magyar Királyságban a szászság már egy igen erős, technológiai és kulturális szempontból nyugat-európai mércével mérve is fejlettnak minősülő, kiterjedt kereskedelmi tevékenysége folytán gazdag és teherbíró közösségnek számított. De ennél is többet nyomott a latban, hogy a gazdasági erőforrásokhoz meggyőző politikai cselekvőképesség társult. A Szász Univerzitás (Sächsische Nationsuniversität), vagyis az Erdély-szerte szétszórt tömbökben, de mégis azonos jogon élő szászok egyetemes közössége az erdélyi tartomány három rendi nemzetének egyikét adta, azaz a király – később a fejedelem – mellett az erdélyi politika fajsúlyos szereplőjének számított. A szászok, együtt a magyarok és székelyek hasonló előjogokat bíró rendi csoportosulásaival az erdélyi tartomány közjogi gerincét képezték, a külső ellenség és a központi hatalom túlkapásai ellen kötött szövetségük – uniójuk – a középkori kiváltságokon alapuló rendi berendezkedés mintáját követte.²

Az ily módon élvezett előnyös közjogi státus nem csupán gazdasági és politikai téren jelentett nagyfokú önrendelkezést, de közvetve figyelemreméltó kulturális autonómiát is biztosított. A szászok nyelvükben, szokásaikban, sőt felekezetükben – egyöntetűen a reformáció lutheri ágát követték – általában eltértek a környező magyar, székely és román lakosságtól. Míg a szász rendi nemzet a Magyar Királyság – később az Erdélyi Fejedelemség – integráns, cselekvő részét képezte, ezer szállal kötődött Európa német ajkú magterületeihez, különösen a Német-római Birodalom déli kereskedővárosaihoz, nagyobb protestáns oktatási centrumaihoz, továbbá a Habsburg Monarchiához. A szászok „németes” volta a 16. század pártharcaiban emelkedett sorsdöntő jelentőségre. 1526 után Habsburg Ferdinánd (1526–1564) és Szapolyai János (1526–1540) a magyar trónért folytatott kielezett küzdelmében előbbi támogatták, legalábbis kezdetben. A két király harca egyúttal két világhatalom – az Oszmán és a Habsburg – több évszázados konfliktusát vezette be a Kárpát-medencébe. Az elhatalmasodó konfliktus erdélyi nyitányaként Szulejmán szultán, főként pedig vazallusai, a román fejedelmek is bekapcsolódtak a küzdelembe. Az oszmánoknak kedvező erőviszonyok következtében a régi magyar királyságról nemcsak a hódoltságként ismert részt szakították le, hanem leválasztották az erdélyi tartományt, amely Konstantinápoly laza függésében, oszmán vazallusállamként élt tovább, jóllehet elviekben a Magyar Királysághoz tartozását sem tagadta meg. Végző soron hasonló kettősség jellemezte az erdélyi politikai elitet, közöttük a szászokat. Azért fontos külön aláhúzni ezt, mert mind a kortársak, mind az utókor előszeretettel illette őket az általánosító „habsburgiánus” jelzővel, ez azonban csak részben fedti az igazságot. Már a Ferdinánd és János király között dúló háborúban megjelent a szász politizálásnak egy „realista” vonulata, mely felismerte az oszmán hadi gépezet erőfölényét és az abból Erdélyre vonatkozó következményeket, így inkább Szapolyai Jánost és követőit, hovatovább az oszmán vazallusi állapotot támogatta. A szász politizálás ezen kettőssége a fejedelemség kori Erdély történetében mindvégig megmaradt: az elit egy része a Habsburg-házból kikerülő magyar királyt, egy másik pedig a korláto-

zott szuverenitással uralkodó oszmán vazallus fejedelmet támogatta. A valóságban azonban hozzátartozik még, hogy ez a megosztottság nemcsak a szászokat, hanem az egész erdélyi elitet jellemezte, s az aktuális birodalmi erőviszonyok nagymértékben közrejátszottak abban, hogy melyik tábor erősödött éppen.³

A szászok és az erdélyi fejedelmek küzdelmei

■ Ilyen viszontagságos körülmények között alighanem a szász náció politikai aktivitásának egyik csúcspontjaként értelmezhető az 1613-as esztendő, amikor a szászok egy drámai fordulatoktól sem mentes fejedelmváltás során végül a győztes Bethlen Gábor, illetve az őt trónra segítő török-tatár hadak mellett sorakoztak fel. Ebben a folyamatban – ha nem is király-, de fejedelmcsinálóként – kitűnik a szász közösség vezetését magához ragadó brassói elit, különösen a fent említett Johannes Benkner, illetve korábbi mentora és legfontosabb harcostársa, Michael Weiss városbíró, aki egy esztendővel korábban éppen a Báthory Gábor ellen folytatott harcban vesztette életét. Az sem vitás azonban, hogy ugyanez a csoport röpké két év leforgása alatt szembefordult maga választotta urával, és már inkább Bethlen Gábor megbuktatásán munkálkodott ugyanazon eszközökkel, amelyekkel Báthory Gábor sorsát pecsételték meg. A hirtelen irányváltás okait vizsgálva éppen annak a két, fent már említett tényezőnek érdemes nagyobb figyelmet szentelni, amelyek koordináta-rendszerként határozták meg a szász politikai cselekvés lehetőségeit. Egyfelől a belpolitikai törekvéseket célszerű abból a szempontból vizsgálni, hogy miként változott az Univerzitás számára létfontosságú szász autonómia a regnáló fejedelem alatt. Másfelől a külkapcsolatok jelentőségét is fontos figyelemmel kísérni aszerint, hogy milyen lehetséges alternatívák jelentek meg Erdély, hovatovább a szászok külpolitikai mozgásterében, amelyek szükség esetén a belpolitikai lehetőségek növelésével kecsegtettek.⁴

Bethlen Gábor és a szászok kapcsolatát szintén célszerű ebben a viszonyrendszerben vizsgálni, gyökerét pedig a századforduló nagy háborús konfliktusában, a tizenöt éves háborúban kell keresnünk. 1594-ben az Erdélyi Fejedelemségben nem először – és nem is utoljára – felerősödtek azok a hangok, amelyek elképzelhetőnek tartották az oszmán vazallus állapot felszámolását. Báthory Zsigmond fejedelem (1586–1602) erőszakos cselekedeteket sem nélkülöző politikája a Habsburgok szövetségében háborúba vitte Erdélyt az Oszmán Birodalom ellen. A szászok támogatták a fejedelem törökellenes tervét, két képviselőjük Bocskai István kíséretében jelen volt a szövetséglevél aláírásánál 1595 elején Prágában: egyikük Albert Huet, az egyetemes szász közösséget vezető szebeni királybíró, a másikuk Michael Weiss, a fiatal és törekvő brassói tanácsúr. Mindketten jól ismerték a Habsburgok udvarát, mert – a 16. századra jellemző szász peregrinációs gyakorlat szerint – hosszabb ideig szolgáltak II. Rudolf (1576–1608/1612) és elődei környezetében, mielőtt megkezdték volna hazai közéleti tevékenységüket. Huet és Weiss jelenléte felhívja a figyelmet arra, hogy a szászok két legjelentősebb, gyakran egymással rivalizáló városa, Brassó és Szeben egyöntetűen kiállt a Báthoryak

háborúpárti tervei mellett és az egész szászságot maguk mellé állították ebben a kérdésben. Ez az egység azonban néhány év alatt szertefoszlott, ahogyan az oszmánellenes háború sikeréhez fűzött túlzó remények is. 1603-tól Erdély lakói felekezetre és nációra való tekintet nélkül szenvedtek a holtpontra jutott Habsburg–oszmán konfliktust kísérő állandó katonai jelenlét és kisebb-nagyobb összecsapások pusztításaitól. A szászoktól – ahogyan Erdély többi népétől – rengeteg anyagi és emberáldozatot követelt a portyázó katonaság fosztogatása és kegyetlenkedése, akár Habsburg-, akár oszmán zászlók alatt érkeztek. A Habsburg-szövetség elleni utolsó, Székely Mózes vezette felkelést 1603-ban levertek, ám a magyarországi háború még tartott, így az Erdélybe küldött Giorgio Basta sem jelentett egyebet a háborús állapot fenntartásánál, sőt a Habsburg-kormányzat csak tetézte az addigi bajokat. Az elhúzódó krízis a szászok szemléletében is jelentős változást hozott: a háború kezdetén még egységesnek tűnő szász álláspont darabokra tört. A 16. századi válságokban kialakult pragmatizmus az egyéni megoldásokat helyezte előtérbe, azaz az önvédelemre képes nagyobb városi közösségek mérlegelték az adott katonai fenyegetést és az aktuális kockázatok alapján döntöttek egyik vagy másik hajdúcsapat, illetve hadvezér támogatása mellett. Sokáig semmiféle megnyugtató megoldás nem látszott a hadakozás befejezésére. Ilyen körülmények között a szászok az Erdélyben 1595 óta dúló háború keserves tapasztalatai alapján rendkívüli bizalmatlansággal fogadták nemcsak a katonai, hanem a politikai rendezésre irányuló újabb és újabb kezdeményezéseket. Bocskai Istvánt felső-magyarországi katonai sikerei és egyre gyarapodó államférfiúi tekintélye ellenére sem fogadták tárt karokkal Szászföldön. Ha belehelyezkedünk a kortársak életvilágába, megérthetjük, hogy ebben valójában semmi meglepő sincs, hiszen a hétköznapi percepció szintjén Bocskai dúló-fosztogató hajdúit semmi sem különböztette meg Giorgio Basta, Vitéz Mihály vagy éppen Báthory Zsigmond ugyanúgy dúló-fosztogató katonaságától. Ám a hadiállapot felszámolásába vetett remény és végső soron az évtizedes pusztítás nyomorúsága végül a szászokat is belátásra bírta, 1604-ben – utolsóként az erdélyi rendek közül – beleegyezésüket adták Bocskai István erdélyi fejedelemmé választásához (1605–1606), egyúttal Erdély oszmán vazallusi állapotának helyreállításához.⁵ Ebben a döntésben szerepet játszott a Szász Univerzitás vezetésében bekövetkezett változás. Az idős, Habsburg-pártiságáról ismert Albert Huet helyett ekkor már Michael Weiss képviselte a szászokat, és megpróbálta egységbe kovácsolni megosztott polgártársait a brassói magisztrátus „törökös”, vagyis a Bocskaival és a szultánnal való kiegyezést támogató irányvonala alapján.⁶

Michael Weiss kétségkívül kora egyik legtehetségesebb politikusa volt, és tevékenysége jócskán túlnyúlt a Barcaság határán. Albert Huet visszavonulása után Brassóban nagyon komoly szász erőcentrumot alakított ki, amely nem nélkülözte sem a gazdasági erőforrásokat, sem pedig a Weiss személyéhez kötődő politikai tőkét. Sikeréhez a városon belül családi és üzleti kapcsolatok révén kiépített támogatói kör is hozzájárult. Maga Weiss eredetileg nem brassói születésű volt, ezért különösen fontosnak bizonyultak a brassói elithez fűződő rokonai szálak. A város legtekintélyesebb dinasztiájának számító Benknerekkel házasság útján került szorosabb viszonyba, ám hamar-

san kiderült, e család tagjai között nagyon komoly politikai szövetségesekre talált, akik nemcsak az országos ügyekben, hanem a magisztrátus rivális csoportjával szemben is támogatták. Mindez rávilágít az erdélyi szász politikai közösség egyik alapvető sajátosságára: a nagy hatalmú városokon belül ádáz küzdelem dúlt a főhatalomért, miközben ugyanezen városok kiélezett helyzetben a Szász Univerzításon belül is eltérő politikai kurzust képviselhetek. Egységes álláspont kialakítására legfeljebb az egész közösséget megrázó történelmi traumák esetében találunk példát. A következő esztendő pedig bőven tartogattak megrázkódtatásokat a szászok számára, hiszen alig múlt el a háború, Báthory Gábor uralkodása alatt (1608–1613) ismét fenekestül fordult fel az élet Szászföldön.⁷

A nagy ellenség: Báthory Gábor

■ A Bocskai István halálát követő évek egyik legnagyobb feszültségforrása az volt, hogy Bécsben korántsem hagytak fel a Magyar Királyság és Erdély újraegyesítésére irányuló tervekkel. Bár a tizenötéves háború bebizonyította, a Habsburg Monarchia még szélesebb európai összefogással sem képes legyőzni az oszmán fegyvereket, Rudolf császár öccse, Mátyás főherceg – 1608-tól király, 1612-től császár – környezetében a harcok kiújulásával és a tizenötéves háborúban kialakított szövetségi rendszer felélesztésével számoltak. A Porta ugyan nem volt érdekelt a háború folytatásában, erdélyi vazallus tartományát mindenestre elszántan védelmezte a Habsburgokkal szemben, és ragaszkodott hozzá, hogy a fejedelemség élén továbbra is hozzá hű uralkodó álljon. Mai fogalmaink alapján Báthory Gábor tehát valódi hidegháborús hangulatban kezdte meg uralkodását, amely rövidesen valóságos összecsapásokhoz és polgárháborúhoz vezetett Erdélyben. Az egyre terjedő belviszály a szászok számára akkor érte el csúcspontját, amikor Báthory Gábor összeesküvéssel és a Habsburgokkal való összejátszással vádolta meg őket, majd 1610 decemberében elfoglalta Szebent, és hatályon kívül helyezte a szász autonómiát. A példátlan tettet a szászok általános felzúdulása követte. Bár Báthory továbbra is élvezte a Porta támogatását, Bécs megpróbált beavatkozni, és 1611-ben katonai segítséget küldött a szászok „megsegítésére”, valójában pedig a fejedelem megbuktatása és egy új, a magyar király hűségét elismerő uralkodó megválasztására. A szászok előtt ekkor már az a cél lebegett, hogy megszüntessék Báthory Gábor szerintük jogsértő uralmát, és helyette olyan fejedelem uralkodjon, aki elismeri rendi előjogaikat, és nem háborgatja kiváltságaik ősi rendszerét. Eközben Báthory Szászföld nagyobb részét uralma alá vonta, csak Brassó dacolt az erejével.⁸

A város így az ellenállás gócpontja lett, falai mögé menekültek nemcsak a szász, hanem a székely és magyar előkelők közül azok, akik valamilyen úton szembekerültek a fejedelem hatalmával. A Weiss Mihály vezetésével megszervezett ellenállás számára világos volt, hogy külső támogatás nélkül lehetetlen dacolni a fejedelemmel. A szövetségesek keresésében a szászok hagyományos, elsősorban kereskedelmi tevékenységük során kialakított kapcsolatrendszerükre támaszkodtak a régió életében meghatározó két nagyhatalom kormányzati székhelyein, Bécsben és Konstantinápolyban, emellett

nem feledkeztek meg a szomszédos oszmán vazallusokról, Havasalföldről és Moldváról sem. Különösen Radu Mihnea havasalföldi fejedelem jóindulata bizonyult értékesnek. Vele Johannes Benkner több alkalommal találkozott, és meggyőzte az egyébként Báthory-barát uralkodót, hogy nemcsak a kereskedelmi kapcsolatok fenntartása közös érdekük, hanem a Portával való folyamatos kommunikáció is. 1611 végére ugyanis a szászok között már mindenki levonhatta a keserű tanulságot, hogy Bécsből a korábbi diplomáciai erőfeszítéseik ellenére sem várható hatékony segítség. Hiába tárgyaltak követeik II. Mátyással, eredményes beavatkozásra a szükséges erőforrások hiányában nem került sor, jóllehet az udvar szívesen megragadta volna az alkalmat az erdélyi tartomány visszaszerzésére. A szászok két irányba keresgélő stratégiájában ezután a konstantinápolyi vonal erősödött fel.

A következő esztendőben a Portával követek útján szinte állandó kapcsolatban álló Brassónak sikerült támogatókat szerezni egy esetleges fejedelemválasztáshoz: Deák Mehmed aga és Magyarogli Ali pasa kiállása mellett Naszúh pasa nagyvezír sem zárkózott el az ötlettől, bár komolyabb haderőt nem bocsátott a szervezkedők rendelkezésére. Annak ellenére sem, hogy a szászok vezette Báthory-ellenes erők Ghiczy András személyében már egy saját fejedelemjelölttel álltak elő. A Brassóba szorult ellenzékre várt tehát a feladat, hogy a Porta által jóváhagyott fejedelemváltást a fegyverek erejével érvényre juttassák. Ez a kihívás azonban nem bizonyult jelentéktelennek még úgy sem, hogy a Havasalföldön eközben Mihnea fejedelmet váltó Radu Șerban jelentékeny katonaságot küldött segítségképpen. A trónját védő erdélyi fejedelem és a hatalmát ellenző erők 1612. október 14-én mérték össze erejüket a barcasági Földvár mellett. Az ütközet Báthory győzelmével ért véget, az ellenállás vezéralakja, Michael Weiss elesett, Ghiczy András rövidesen átállt a fejedelem oldalára. Johannes Benkner ekkor került az események középpontjába azáltal, hogy Weiss halála után ő fogta össze a megmaradt ellenállókat, és továbbra is a fejedelemváltást képviselte.

Bethlen Gábor – mellette vagy ellene?

■ A most már Benkner vezette tábor ugyanezen esztendőben kötötte össze a sorsát Bethlen Gáborral, jóllehet utóbbi személye korábban sem volt ismeretlen Brassó és a szászok számára. 1603-ban Székely Mózes mellett harcolt a brassói csatában, majd temesvári emigrációjából Bocskai István támogatójaként lépett fel, s végül Báthory Gábor egyik meghatározó tanácsura lett. Bethlen 1612 nyarán vezett össze véglegesen a fejedelemmel, egyelőre tisztázatlan okok miatt. Széles körű diplomáciai tapasztalatai és kapcsolatrendszere alapján az oszmán oldalon keresett támogatást ugyanazért, amiért a szászok is: közös céljuk mindenekelőtt Báthory Gábor megbuktatása volt, Bethlen fejedelemségre juttatása csak a korábbi jelölt, Ghiczy András kiesése után kerülhetett szóba. Jellemző, hogy a Porta az 1612-es fiasco óta csak nagyon nehezen mozdult meg a fejedelemváltók érdekében, hiszen törekvései középpontjában nem Báthory megbuktatása állt, hanem az, hogy Erdélyben nyugalom legyen, és az ország ne szövetkezzen ellene Béccsel. Nagy nehézségek – és még nagyobb ígéretetek – árán 1613 nyarára sikerült csak elérni,

hogy Magyarogli Ali pasa, Iszkender pasa, illetve egy tatár sereg beavatkozon Erdélyben. A legújabb kutatások alapján az látszik, hogy Báthory Gábor ügye még ekkor sem számított elveszettnek, hiszen a pasák „meggyőzhetőnek” mutatkoztak, miközben a fejedelemnek 1611 óta elfoglalt vagy a hajdúhadak fenyegetésének súlya alatt behódoló szász városok és székek után Brassó is a kényszerű békülés jeleit mutatta. Ezen a ponton ismét a felszínre törtek az egész szász elitet szaggató ellentétek. Johannes Draudt brassói bíró, de más szász vezetők is hajlottak a Báthoryval való megbékélésre, főként pedig ellenezték azt, hogy egy esetleges fejedelemváltást török és tatár hadak segítségével valósítsanak meg. Végül azonban Benkner álláspontja diadalmaskodott, aki úgy vélte, már túl késő visszakozni és különben sem volna okos dolog kihasználatlanul hagyni a lehetőséget, hogy a „tirannustól” való megszabadulás mellett az új fejedelem trónra segítőiként a szászok közelebb kerüljenek a hatalomhoz.⁹

Amikor tehát Benkner és a szász képviselők október 23-án letették az esküt új fejedelmükre, Bethlen Gáborra, valóban a győztesek között érezhették magukat annak ellenére, hogy példátlan körülmények között, évekig tartó lázadás, polgárháború és a török-tatár hadak Erdélybe vezetése árán kerülhetett csak sor erre. A szászok álláspontja világos volt: Szeben visszaadását és a szász rendi előjogok helyreállítását követelték, miközben egy, a Báthory Gáborénál együttműködőbb kormányzatot vártak, lehetőleg a fejedelmi hatalom erős rendi korlátozásával. Mint utóbb kiderült, reményeik csak részben váltak valóra. Bethlen ugyan hajlandónak mutatkozott a szász autonómia helyreállítására, de Szeben visszaadását halogatta, s a fejedelmi hatalmat sem szívesen osztotta meg a rendek képviselőivel. 1613 őszén azonban még az optimizmus légköre uralkodott, s Bethlen szemlátomást továbbra is számított a szász tábor vezérére, Johannes Benknerre egyrészt a bizalmatlan szász városok – főként Beszterce és Kőhalom – megnyerése érdekében, másrészt a külpolitikában. 1614-ben őt nevezte ki a linzi rendi gyűlésre küldött erdélyi delegáció élére, melynek célja az volt, hogy trónra lépését tudassa – és elfogadtassa – a gyanakvó és Erdély oszmán megszállását vizionáló Mátyás császárral.

A linzi utazás során azonban Benkner mást is tett. A Báthory-éra tanulságai alapján, úgy tűnik, Bethlen győzelme és a biztató újrakezdés ellenére jónak látta egy másik diplomáciai szál életben tartását. Benkner útközben kitért Bécsújhely felé, ahol Hans von Mollart haditanácsi elnökkel (1610–1619) és a trónörökös Ferdinánd főherceggel folytatott bizalmas megbeszélést. Az erdélyi fejedelem követe itt beszámolt arról, hogy Bethlen háta mögött ő kiépített egy második szövetségesi kört: a moldvai és havasalföldi fejedelmek bevonásával, erdélyi támogatókkal reális lehetőségként írta le Bethlen leváltását abban az esetben, ha „nem válna be” – vagyis eltávolodna Bécsből, és tovább közeledne az oszmánokhoz, illetve – a szászok számára legfontosabb tényező – nem tartaná meg az Univerzitás helyreállítására tett ígéreteket. Utólag akármennyire elrugaskodottnak is tűnik ez az ötlet, 1616-ig elméletileg volt esély a megvalósítására. Uralkodása első éveiben a fejedelem pengeélen táncolva egyensúlyozott a megbuktatására szövetkező, szászokat is tömörítő belső ellenzéke és az őket támogató Habsburgok, illetve a támo-

gatásért cserébe tett ígéreték beváltását – többek között Lippa várának átadását – követelő oszmán méltóságviselők között.

A szászok vezetői a tizenöt éves háború tapasztalatai alapján nagyon magas szinten kapcsolódtak be a nemzetközi diplomáciába, s bravúrosan használták mind bécsi, mind konstantinápolyi kapcsolataikat, akár egymással egy időben. Kiválóan illusztrálja ezt a játszmát egy korábbi, 1612-es konstantinápolyi delegáció, ahol Johannes Benkner egymás után tárgyalt a nagyvezírrrel és Michael Starzerrel, a Habsburgok állandó portai követével egy esetleges behódolásról. A bécsújhelyi találkozó tehát nem nélkülözte a korábbi alapokat, és arra bátorította a bécsi udvart, hogy újabb kapcsolatot keressen a szászokkal. 1614-ben két követet küldtek Bethlen Gáborhoz, ám egyiküket, Erich Lassotát titokban a szászokhoz is delegálták. A követ alaposan felmérte az elégedetleneket, és arra jutott, hogy bár több tekintélyes szász vezető csatlakozott hozzájuk, igazán csak Johannes Benkner és a szebeni Johannes Rhener tűnnek valóban elkötelezettnek. Megjegyezte továbbá, hogy a török támogatás ellenére Bethlen Gábornak egyre nagyobb a népszerűsége Erdélyben. Mindenesetre Benkneréknek sok egyéb mellett volt egy különös érve, amellyel beavatkozásra próbálták készíteni a Habsburgokat. Az oszmánokkal 1613-ban folytatott tárgyalásaik során Magyarogli Ali pasa számtalanszor végighallgatta a Báthory fejedelem elleni panaszait és általában a magyar rendi nációval való viszálykodásukat, majd azzal az ötlettel állt elő, hogy a további konfliktusok érdekében célszerű lenne feldarabolni Erdélyt. Eszerint a szászok önálló tartományban élhettek volna a szultán védőszárnya alatt. Ezt a felvetést állítólag később Szkender pasa is átvette, és 1614-ben arra használta, hogy sarokba szorítsa vele Bethlen Gábort. A szászok, bár eredetileg elzárkóztak ettől a tervtől, Lassotának már úgy tálalták, mint lehetséges fenyegetést Erdély integritására vonatkozóan, és arra számítottak, hogy az egyébként is az Oszmán Birodalom további erdélyi beavatkozását prognosztizáló bécsi döntéshozókat cselekvésre sarkallhatják vele.¹⁰ A szükséges pénz a birodalmi rendek támogatása nélkül azonban kútba estek a Habsburgok háborús tervei, így a szászok Bethlen elleni támogatásának ügye is. Ráadásul a fejedelem ügyes taktikázása felmorzsolta az erdélyi ellenzékot, és akiket szép szóval nem sikerült megnyernie, azokat 1616-ban elítéltette, és száműzte a politikából, közöttük a szászok egyik legaktívabb politikusát és diplomatáját, Johannes Benkner is.¹¹

Két tűz közé szorulva

■ Ezzel a mozzanattal lezárult a szászok különutas politikájának virágkora, amikor a legmagasabb külpolitikai szinten nyílt lehetőségük befolyásolni Erdély sorsát. Az itt csak röviden bemutatott, valójában számos mellékszálon zajló virtuóz diplomáciai játszma azonban nem fedti el a szász világ azon sajátosságát, amelyre már a tanulmány elején megkíséreltük felhívni a figyelmet: egységes szász politika aligha létezett a kora újkorban. Ez a közjogi értelemben véve zárt és egységes, a hétköznapi gyakorlatban viszont nagyon is tagolt közösség rendkívül érzékenyen reagált a régiót érintő birodalmi konfliktusokra és az országon belül lezajló hatalmi változásokra. A Habs-

burg és Oszmán Birodalom rivalizálásában a „két tűz közé szorulás” össztársadalmi élmény volt a régióban, akár kisebb, akár nagyobb politikai közösségekre gondolunk. A 16. század nagy tapasztalata az lehetett az erdélyiek számára, hogy bár a török a veszedelmesebb ellenfél, a magyar király nevében érkező Habsburg-csapatok sem jelentenek elhanyagolható hatalmi tényezőt. A gyakori külső fenyegetésekkel párhuzamba állítható a szászok megmaradásért való küzdelme, ami összekapcsolódott az egész ország lét-harcával. Ebben a szász náció elsősorban a mindenkori erdélyi kormányzatot tekintette legfontosabb partnerének, ám ha érdekeik védelmére ott nem láttak garanciát, máshoz fordultak akár együttesen, akár külön-külön. Esetükben a korszakra és a régióra messzemenően jellemző túlélési stratégia, hovatovább egy, a lehetőségeiket messzemenően kihasználó, rugalmas politikai közösség képe bontakozik ki. A szászok 17. század eleji útkeresése, kül- és belpolitikai aktivitása vitathatatlanul hozzájárult Bethlen Gábor trónra kerüléséhez. A történelmi dráma abban rejlik, hogy az új fejedelem a szászok erőfeszítéseinél semmivel sem kisebb energiával és tehetséggel vetette bele magát a kormányzásba. Bethlen rendkívül válságálló uralmat alakított ki Erdélyben, melyben a legkevésbé sem engedte, hogy a szászok önállósága és ambíciója az ő hatalmát is fenyegetse.

■ JEGYZETEK

1. *Andreas Hegyes diáriuma*. In: Julius Gross (Hrsg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Commission bei H. Zeidner, Brassó, 1909. 476–477.
2. Georg Eduard Müller: *Die sächsische Nationsuniversität in Siebenbürgen. Ihre verfassungs- und verwaltungsrechtliche Entwicklung, 1224–1876. Ein rechtsgeschichtlicher Beitrag zur Geschichte der ältesten organisierten Minderheit der Gegenwart. Beiträge zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Deutschen in Rumänien*. Im Auftrage des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt, 1928. 11.
3. Konrad Gündisch: *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen. Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat. Band 9*. Langen Müller Verlag, München, 1998. 24–46, 89–93.
4. Weiss élettörténetére magyar nyelven lásd: Mika Sándor: *Weiss Mihály (1569–1612). Egy szász államférfi a XVII. századból*. (Magyar Történelmi Életrajzok sorozat.) Magyar Történelmi Társulat Kiadója, Bp., 1893.
5. *Tagebuch des Petrus Banfi*. In: Julius Gross (Hrsg.): *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó V. Chroniken und Tagebücher 2*. Commission bei H. Zeidner, Brassó, 1909. 419–420.
6. Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. L'Harmattan Kiadó, Bp., 2014. 185–194; Maja Philippi: *Michael Weiß*. Kriterion Verlag, Buk., 1982. 26–33, 44–45.
7. Uo. 48–49.
8. Oborni Teréz: *Báthory Gábor megállapodásai a Magyar Királlyal*. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): *Báthory Gábor és kora*. Debreceni Egyetem – Erdélyt-történelmi Alapítvány, Debrecen, 2010. 111–123.
9. Hegyes: i. m. 469–470.
10. Erich Lassota titkos jelentése II. Mátyásnak. S.d.l. ÖStA HHStA LAbt UA AA Kt. 166-167. Konv. A. fol. 96–112.
11. Cziráki Zsuzsanna: *Brassó és az erdélyi szászok szerepe Bethlen Gábor fejedelem trónfoglalásában (1611–1613)*. Századok 2011. 4. sz. 847–876.